

احترام متقابل معلم و متعلم در اسلام

تواضع و فروتنی

در منابع غنی اسلامی در باب تواضع و فروتنی و ارزش، اهمیت و نقش آن در رشد فردی و اجتماعی انسان بسیار سخن رفته است. کبر و غرور و نخوت و خودپسندی، مردود و تواضع و فروتنی در روابط انسانها بسیار جایز و مقبول دانسته شده است. قرآن مجید بطور مستقیم و غیر مستقیم اراده و نظر پروردگار عالمیان را در این مورد بیان فرموده است.

إِنَّ اللَّهَ لَإِيحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا (۱)

"البنه خدا دوست ندارد کسی را که بسیار بیالذ و بزرگ شمارد خود را".

چنانچه در این آیه شریفه می بینیم، اصولاً تکبر و خودخواهی برای همه مردم امری ناپسند بیان شده است. تاچه رسد به معلم و شاگرد که باید نمونه تحقق یافته انسانی باشد که هدف برنامه اسلام است. در اینجا می بینیم که خداوند هیچ دسته و گروه یا فردی را که دارای این رویه باشند دوست ندارد. هیچ کس را مستثنا نکرده است. مضمون این آیه شریفه به این جهت در رابطه معلم و متعلم صدق میکند که معلم بخاطر مقام علمیش و شاگرد به هوای اهمیت راه و کسبش بخود نبالند، و از این بابت به خود مغرور نباشند، و این رویه را بر خود جایز نشمرند. زیرا اگر عمل آنها در راه جلب رضای خدا باشد، احترام و اهمیتشان نزد خداوند متعال محفوظ است. باز قرآن مجید در همین زمینه می فرماید:

در اسلام احترام و بزرگداشت معلم و متعلم از جانب هم و چگونگی آن از اهم رابطه معلم و شاگرد محسوب شده است. خداوند پیامبر اسلام را بعنوان نمونه رفتار و گفتار تعیین نموده است. در حقیقت قبل از هر چیز، برنامه اسلام برنامه تعلیم و تربیت است. و نیز پیامبر و ائمه (ع) قبل از هر چیز معلمند. پس با اطمینان میتوانیم آنچه را که خداوند در قرآن مجید از اخلاق و رفتار برای پیامبر (ص) تعیین فرموده است بعنوان بهترین روش کار معلم در نظر بگیریم. از طرفی در احادیث و اخبار شیعه پیامبر اسلام (ص) و ائمه اطهار (علیهم السلام) در رابطه با تعلیم و تربیت مردم بخوبی بیان شده است. از سوی دیگر خداوند وظائف مردم رانیز که حکم متعلم را دارند، در برابر مربیان بزرگشان یعنی پیامبر و جانشینان او تعیین فرموده است. از جمله رابطه متقابل اولیاء دین بعنوان معلم از یک طرف و مردم بعنوان متعلم از طرف دیگر در قرآن مجید و سایر منابع اسلامی روشن است. از این رو بدون اطاله کلام، ذیلاً به بیان پاره‌ای از این شواهد می پردازیم. و برای استفاده بهتر آنها را در مقولات جداگانه‌ای مورد مطالعه قرار می دهیم.

گذاشته و خطاب به معلم بزرگ اسلام که یکی از هدفهای مهمش تعلیم و تربیت انسانها بوده است با صراحت می‌فرماید .
 " وَأَخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ . " (۴)
 " و فروتن شو برای کسی که متابعت کرد تو را از ایمان آورندگان . "

روی این سخن پروردگار نه تنها به رسول خود بلکه به همه کسانی است ، که ادامه دهنده و وظیفه مقدس او یعنی تعلیم و تربیت جامعه می‌باشد . پیداست که همانطور که هر پیامبری پیروانی دارد ، پیروان هر معلمی نیز متعلمان اویند . حال که از سوی خداوند این وظیفه برای پیامبر بامجد و عظمت محمد (ص) تعیین میگردد ، که بامؤمنان و پیروان خود ، که در حقیقت متعلمان اویند این چنین برخورد نماید پس معلمان معمولی باید در بزرگداشت شخصیت متعلمان خود با جدیت و مراقبت راه فروتنی و تواضع را پیشه گیرند . در غیر این صورت عمل آنها نه تنها صالح و مورد رضای خداوند نخواهد بود ، بلکه بهیچ وجه در ایجاد رابطه حسنه با شاگردان خود موفق نخواهند بود و در نتیجه موفقیتی هم در تعلیم و تربیت آنها بدست نخواهند آورد .

خداوند کریم در قرآن مجید آداب مجالست و همنشینی را نیز تعیین فرموده است . و در آن وظیفه تواضع و فروتنی را نسبت به هم مجلسان در جادادن و پذیرفتن آنها مقرر فرموده است . کلاس درس که خود محفل مستمری از مجالست معلم و متعلمین است ، بخوبی میتواند مصداقی واقعی برای مفهوم این آیه شریفه باشد .

" يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحَ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انشُرُوا فَانشُرُوا يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ

" وَ عِبَادَ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا . " (۲)

" بندگان خدا آنانند که راه میروند بر روی زمین از روی تواضع نه تکبر و اگر مخاطب سازند ایشان را جاهلان جواب گویند به گفتاری سالم بامدارا و ملامت . "

در سوره لقمان می‌بینیم که خداوند آنچه را که لقمان به پسرش سفارش می کند مورد پسند قرار داده و آن را برای سرمشق سایر مردم بیان می‌فرماید .

" وَلَا تَصَعَّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ . وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاعْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ . " (۳)

" ای پسرک من روی خود را از مردم مگردان چون متکبران ، بلکه متواضع باش که خدا دوست ندارد هر متکبر فخر کننده را . و میانه روی کن در راه رفتن نه تند برو که علامت خفت است و نه کند برو که نشانه تکبر و نخوت و فرود آور صدای خود را و فریاد مکن در سخن گفتن که بدترین صداها آواز دراز گوشان است . "

چنانچه ملاحظه می‌شود در آیات شریفه فوق خداوند تبارک و تعالی کبر و غرور و نخوت را چه در برخورد با مردم و چه در راه رفتن میان مردم و چه در صحبت نمودن با مردم نکوهش فرموده است و در این آیات نیز هیچ‌دسته و گروهی فردی را نسبت به دیگران مستثنانکرده است . بنابراین نه از معلم با همه عزت و احترامش ، و نه از متعلم با همه ارزش و معنویتش پذیرفته نیست که محیط مقدس علم را با این هواهای نفسانی بیالایند و قرآن مجید در امر به تواضع و فروتنی پا رافراتر

أَحْذَرُوا الشَّهْوَةَ الْخَفِيَّةَ: الْعَالِمُ يَحِبُّ أَنْ يَجْلِسَ
الْيَتِيمَ. " (۶)

"از شهوت مخفی پیرهیزید، شهوت مخفی آن
است که دانشمند دوست دارد کسان در محضروی
بنشینند."

اگر معلمی از این جهت به تشکیل کلاس و
مجلس درس علاقه داشته باشد که بدیسن
وسيله تجلیل شود، و در دل بخواهد تا حضور
عده‌ای گرداوبر اعتبار و عزت اجتماعیش بیافزاید
براستی چه ضرر بزرگی را متوجه زحمات خود
نموده است. این تمایل به آن می‌ماند که انسان
از میان جواهراتی که دارد، مرواریدهای نابرا
بیرون ریزد و تنها به خرمهرهای دل بندد. این
چنین فردی نه تنها منزلتی ندارد بلکه نیت او
بی‌ارزش و در نتیجه اعمالش نیز پوچ است.
پیامبر بزرگ اسلام (ص) در جای دیگر میفرماید:
"تَوَاضَعُوا لِمَنْ تَعْلَمُونَ مِنْهُ وَتَوَاضَعُوا لِمَنْ
تَعْلَمُونَهُ وَلَا تَكُونُوا جَابِرَةَ الْعُلَمَاءِ." (۷)
"با استاد و شاگرد خود تواضع کنید و دانشمند
سرکش نباشید."

روی این سخن رسای رسول الله مستقیماً به
معلمین و متعلمین است. و فروتنی را برای عالمان
و راهبان دانش پسندیده و تکبر را برایشان
ناپسند دانسته‌اند. و باز این سخن رسول گرامی
اسلام است که خطاب به طالبان علم و دانش
می‌فرماید:

دانش بیاموزید و با دانش وقار و آرامش،
بیاموزید و نسبت به آموزگار خویش فروتن باشید
و همچنین فرموده است:

وَالَّذِينَ اتُّوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
خَبِيرٌ. " (۵)

"ای کسانی که ایمان آورده‌اید چون گفته شود
شما را که وسعت بدهید در مجالس و فراخ کنید
مکان را برای هم، پس فراخ کنید تا وسعت بدهد
برای شما خداوند در بهشت و چون گفته شود که
برخیزید از مکانی، برخیزید، بلند میکند خدا
برای آنانکه ایمان آورده‌اند از شما و آنانکه علم
و دانش داده شدند مرتبه‌های ارجمند و خدا به
آنچه می‌کنید آگاه هست."

همانطور که در این آیه دیده میشود، درجه
و مقام حقیقی آدمی و رفعت و وسعت آن باید از
طرف خداوند داده شود. و دل بستن به
تفاخراتی از قبیل اختصاص دادن جا و مکانی در
محفل و مجلسی به تصور اینکه موجب جاه و مرتبه‌ای
برای انسان گردد، بیهوده است که گفته:
افتادگی آموز اگر طالب فیضی

هرگز نخورد آب زمینی که بلند است
مقام و مرتبه‌ای که به زمان و مکان وابسته باشد
در خورارج معنوی انسان واقعی نیست. جائی
را که در مجلس بوسیله انسانهای دیگر به انسان
داده میشود تا به ظاهر نشانه برتری او نسبت به
دیگران باشد، اگر از جانب پروردگار تایید نگردد
پیشیزی ارزش ندارد. و معلم یا متعلم که به این
چنین تفاخراتی دل می‌بندد چه بسا خود را فریب
می‌دهد.

اگر این مطلب را در میان سخنان گهربسار
پیامبر اسلام (ص) جستجو کنیم می‌بینیم که
حضرتش نیز تکبر و غرور را برای مردمان امسری
ناپسند شمرده‌اند. و بخصوص تواضع و فروتنی
را شیوه علماء و دانشمندان و رهروان راه علم
و دانش اعلام فرموده‌اند.

اصولا " خشیت از خدا نشانه فروتنی و تواضع دانشمند است و خود پسندی موجب دوری از خدا میگردد. در لسان قرآن مجید از نشانه های دانشمند واقعی خشیت و نسبت به خداوند است میزان خشیت عالم و دانشمند از خدا درجه کمال و علم او را می رساند.

"إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ" (۱۱)

"جز این نیست که میترسند از خدا بندگان دانا."

شاید گاهی مشاهده شود که در کلاسهای درس بعضی از دانش آموزان از نشستن با فرزندشان

"وَقَرُّوا مَنْ تَعَلَّمُونَ مِنْهُ الْعِلْمَ وَوَقَرُّوا مَنْ تَعَلَّمُونَهُ الْعِلْمَ" (۹)

"کسی را که علم از او می آموزید محترم دارید و کسی را که علم بدو می آموزید محترم دارید."

مشاهده میشود که پیامبر اسلام در گفتارهای فوق چگونه لزوم رابطه احترام آمیز معلم و متعلم را گوش زد میفرماید، و فروتنی و تواضع را از اسباب ضروری کار معلم و شاگرد معرفی میفرماید آنجائی که سخن از نشانه عالم راستین بودن به میان میاید، پیامبرگرامی اسلام (ص) خود پسندی و خودخواهی را دلیل بر جهل آدمی می شمارند

خانواده های فقیر و تهی دست ابا داشته باشند و آن را دون شان و منزلت خود بدانند. بدیهی است که این اندیشه و طرز رفتار نه تنها در منطق اسلام عموماً و در تعلیم و تربیت اسلامی خصوصاً " مردود است بلکه فروتنی از افراد بلند

و میفرمایند:
كُفِيَ بِالْمَرْءِ عِلْمًا أَنْ يَخْشَى اللَّهَ وَكُفِيَ بِالْمَرْءِ جَهْلًا أَنْ يُعْجِبَ بِنَفْسِهِ (۱۰)

" در علم مرد همین بس که از خدا ترسد و جهل مرد همین بس که مفتون خویش باشد."

بودن دیگری را در رابطه با خداوند و پیامبران او بنحو احسن بیان فرموده است . عبارت دیگر در نظر مولا علی در عین حالی که پیامبران انسانهای برگزیده خدایند و مقام هیچ یک از آنها در پیشگاه او قابل مقایسه با پیامبران نیست ، اما در امر تواضع و فروتنی آنها نیز از دیگران مستثنا نیستند . بلکه به جهت وظیفه رهبری و سرمشق بودن و به دلیل اینکه انبیاء معلمان انسانیتند ، آنها را به تواضع و فروتنی که لازمه موفقیت و پیشرفت هر پیشوا و رهبری است امر فرموده است .

پایه بیشتر پذیرفته میشود در همین زمینه حضرت رسول اکرم می فرماید :

"تَوَاضَعُوا وَجَارِسُوا السَّكِينِ تَكُونُوا مِنْ كِبَرَاءِ اللَّهِ وَتَخْرُجُوا مِنَ الْكِبَرِ" (۱۲)

"فروتنی کنید و با فقیران بنشینید تا در پیش خدا بزرگ باشید و از تکبر بر کنار مانید . " این سخنان بلند میتوانند تذکرات ارزنده و سازندهای برای معلم و متعلم باشند . تا معلم به شاگردان زیر دست خود کبر و غرور رواندارد و شاگرد نیز بزرگی و ارج استاد را مد نظر داشته باشد . و نسبت به او فروتن و متواضع باشد .

از مولا علی (ع) نیز در نکوهش از کبر و غرور و خود پسندی و ارزش، تواضع و فروتنی سخنان دلنوازی نقل شده است . آن حضرت نیز اساساً " نفس خود پسندی را برای همه مردود شمرده اند . " فَاتَهُ مَلَأَحُ الشَّانِ ، وَمَنَافِحُ الشَّيْطَانِ فَلَوْ رَخِصَ اللَّهُ فِي الْكِبَرِ لَأَحَدَ مِنْ عِبَادِهِ لِرَخِصَ فِيهِ لِحَاصَةِ أَنْبِيَائِهِ وَأَوْلِيَائِهِ وَلَكِنَّهُ سُبْحَانَهُ كَرِهَ إِلَيْهِمُ التَّكَبُّرَ ، وَرَضِيَ لَهُمُ التَّوَّاضِعَ ، " (۱۳)

" زیرا کبر ایجاد کننده های دشمنی و دمییدنگاه های شیطان است و اگر خداوند به کسی از بندگانش خود پسندی و سر بلندی را رخصت و اذن می داد ، به پیغمبر و دوستان خود اجازه می داد ، لیکن آنها را از خود خواهی و سر بلندی منع کرده و تواضع و فروتنیشان را پسندیده داشت "

در اینجا می بینیم که مولا علی (ع) با مقایسه اینکه خداوند نه تنها اجازه کبر را به پیامبران نداده است بلکه امر به فروتنی و تواضع هم نموده است ، مردود بودن یکی و پسندیده

(۱) قرآن مجید سوره نساء آیه ۳۶

(۲) قرآن مجید سوره فرقان آیه ۶۳

(۳) قرآن مجید سوره لقمان آیه های ۱۸ و ۱۹

(۴) قرآن مجید سوره شعراء آیه ۲۱۵

(۵) قرآن مجید سوره مجادله آیه ۱۱

(۶) نهج الفصاحه گفتار شماره ۹۳

(۷) و (۸) و (۹) نهج الفصاحه به ترتیب گفتارهای

شماره ۱۱۸۵ و ۱۱۶۰ و ۳۱۸۴

(۱۰) نهج الفصاحه گفتار شماره ۲۱۲۸

(۱۱) سوره فاطر آیه ۲۸

(۱۲) نهج الفصاحه گفتار ۱۱۸۶

(۱۳) نهج البلاغه خطبه ۲۳۴ صفحات ۷۸۵ و ۷۸۹

عبارات ۱۶ و ۲۱